

Jerzy Bralczyk

Antytotalitarny metajęzyk

Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 4, 45-47

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

większość społeczeństwa, idealne my i przeciwstawiona starym porządkowi nowa wspólnota wszystkiego, co niezależne i samorządne. Morał: raz jest tak, a raz inaczej; zachowania, również werbalne, a stąd i znaczenia wyrazów i całych konstrukcji językowych, mają charakter sytuacyjny. I morał drugi: świat jest skomplikowany; dobro i zło są w nim przemieszane, i przez to trudno nieraz uchwytne. Mówiąc coś lub czyniąc, warto rozważyć, czy czasem nie skorzysta na tym Księżę Ciemności. Ale kierując się tą głównie dyrektywą łatwo przeoczyć wiele ciekawych spraw.

Jerzy Bralczyk: Antytotalitarny metajęzyk

Tytuł tekstu Anny Wierzbickiej zapowiada niemal tak dużo, jak nazwisko jego Autorki: będziemy czytali o jakimś JĘZYKU, o jakichś MECHANIZMACH. Przyznam, że lektura nie zaspokoila mojego apetytu. Sądzę, że nie było w Polsce języka antytotalitarnego, a „mechanizmy samoobrony językowej” kojarzą mi się chyba z czymś nieco innym niż Wierzbickiej.

Reakcje na język totalitarny bywały różne: przejmowanie go nawet przez jego ofiary i przeciwników (używanie LTI przez Żydów pokazuje Klemperer); tworzenie poczwarnych i zabawnych, lecz funkcjonalnych melanży (patrz Babel, Zoszczenko, Jerofiejew, przede wszystkim chyba Zinowiew); rzeczywiste odrzucenie, kiedy to język w niektórych swoich odmianach (najczęściej kolokwialnej, czasem naukowej, czasem innej jeszcze), broni się przed totalitaryzmem nic z niego nie przejmując.

Ta właśnie trzecia sytuacja wystąpiła u nas. Za język obronny uznałbym niewymuszony, choć miejscami wulgarny do plugawości, język ulicy, w którym (inaczej chyba niż w rosyjskiej *prostoriecz*) mało było śladów oficjalnego języka propagandy komunistycznej. Takim językiem byłby język pewnego typu eseistyki humanistycznej, któremu często (i czasem słusznie) zarzucano „ibłowską” bełkotliwość i mętniaćwo, ale nie można było przypisać mu uległości wobec publicznej sztampy. Taki był język Kościoła, a przynajmniej znacznej części tekstów tam powstających.

Ale to była, nie zawsze zresztą programowo uświadamiana, obrona przez odrzucenie. Wykład Anny Wierzbickiej traktuje o czymś innym: o hipotetycznym antytotalitarnym systemie językowym. Nie

dowodzi Autorka istnienia takiego systemu. Z kilku wyrazów i kilku zastosowań powszechnie i od dawna funkcjonujących reguł morfologicznych języka stworzyć się nie da. Ma to tyle z językiem wspólnego, co wymyślenie przez kilku uczniów dla nieulubianych nauczycieli przezwisk, których używanie tak wspaniale pozwala na odreagowanie napięć, a głośne publiczne użycie daje efekt wyzwalający.

Nie przesadzajmy z językami — i tak mamy ich zbyt wiele.

Wykład nie spełnia zapowiedzi, lecz wciąga. Wspaniała jego emocjonalność, tak naturalna dla anglojęzycznego i dawniejszego tekstu-matki, może nie być w należyty sposób odebrana przez przyszłego czytelnika „Tekstów” — zawsze jednak tekst uatrakcyjni. Odejście od suchych filologicznych pomruków na rzecz uroczych kwalifikacji typu: „coś w rodzaju”, „jak gdyby”, „że tak powiem”, „mówiąc z grubsza” itp., skojarzenia *muchy* z *komuchem*, przypisywanie *bezpiece* krzykliwości i łączenie jej z *draką* i *meliną*, interpretownie nazwy *ubecy* przez formułę „beziemne, godne pogardy i nie w pełni ludzkie stwory” — wszystkie te cechy sprawiają, że tekst Wierzbickiej czyta się dobrze i ze zdenerwowaniem.

Dowiadujemy się z niego wielu rzeczy. Co to jest *maluch* (rzecz jasna dla skojarzenia z *komuchem*), że ZMP było w stylu Hitlerjugend, że Konwicki w 1960 roku był oddany reżimowi, że *robot* to słowo „używane przez aparatczyków 'Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej'”. Ale te uproszczenia, nie tylko polityczne i obyczajowe, lecz również merytoryczne (nie zdaje mi się np., by w wyrazie *bezpieka* funkcjonował sufix *-a*, chodzi tu raczej o zupełnie inny typ derywacji, a *-a* jest końcówką mianownika — jeśli to w ogóle nie jest zapożyczenie z ukraińskiego), ułatwiają przecież śledzenie wątku głównego, tego, o co w tekście istotnie chodzi: Polacy przez cały czas dawali słowny odpór.

Wierzbicka, pisząca kiedyś o intersubiektywności intuicji, daje tu takie właśnie intuicyjne i intuicyjnie trafne interpretacje *uboli*, *ubeków*, *ubowców*, *ubecji*. Czy potrzebny jest do tego aparat językoznawczy? Niewątpliwie pozwala on na zobiektywizowanie intuicji. Tak się dzieje w wypadku opisu funkcji sufixu *-uch*, przy bardzo ciekawym wywodzie na temat sufixu *-ol* jako wspólnej podstawy dźwiękowej dla grupy czasowników. Ale też na dobrą sprawę na tym koniec. Reszta — to pełen wdzięku i emocji, subtelny i brutalny zarazem esej wrażeniowy.

Wyrazy analizowane w tym eseju zasługują na uwagę jako dokumenty walki z terrorem i inwigilacją. Ich analiza treściowa jest wysoce przekonująca, a prowadzona *sine ira* byłaby przekonująca jeszcze bardziej. Czy odniosły one zwycięstwo nad swymi denotatami, jak efektownie pisze Wierzbicka? W pewnym sensie tak — nie sposób pisać teraz o komunie nie używając nacechowanego przecież wyrazu *komuna*. Ale czy wyraz *nowomowa* nie jest homogeniczny, czy nie należy do nowomowy? Mówił kiedyś o tym Walery Pisarek, przed zaraźliwością komunistycznego języka propagandy ostrzegał Seweryn Blumsztajn. Być może najgroźniejsze byłoby zwycięstwo komunistycznego języka teraz — nie przez jego pojęcia czy frazeologizmy, ale przez utrwalone w nim, a przez to i w nas skłonności do używania w publicznym mówieniu wyraźnie wymaganej dwuwartościowej oceny, nonsensownych sylogizmów, patetycznych metafor, do przypisywania prymatu wierności leksykonowi raczej niż składni, do abstrakcyjności i dyrektywności i wielu jeszcze innych cech. Miejmy nadzieję, że nie będzie to zwycięstwo pełne.

Stanisław Balbus: Słowa i desygnaty czy akty i gatunki mowy?

Nie zdołałem, niestety, dotrzeć do pełnej angielskiej wersji pracy Anny Wierzbickiej, której tłumaczone tu fragmenty (choćby po numeracji paragrafów i treści sumarycznego rozdziału ostatniego sądząc) stanowią tylko stosunkowo nikłą część; mam jednak wrażenie, że reprezentatywną i miarodajną. Przedmiotowo, t e m a t y c z n i e rzecz biorąc, jest to, wedle końcowych słów Autorki, „o p o w i e ś ć o polskich nazwach policji politycznej”, czy gdzie indziej: „analiza określeń używanych w j ę z y k u p o t o c z n y m dla nazwania policji politycznej”. Aliści p r o b l e m, już w tytule, oznaczony został niepomiernie szerzej: „mechanizmy samoobrony językowej” przed językowym totalitaryzmem. A więc spenetrowany faktycznie zakres przedmiotowy okazuje się s y n e k - d o c h ą całego problemu. Na wybranych przykładach z wybranego wąskiego zakresu obszarów języka pragnie Autorka w istocie dojść do konkluzji pozajęzykowych: socjalnych, kulturowych, politycznych, bo dotyczących centralnej w rzeczywistości peerelowskiej kwestii „władzy wewnątrz władzy, nigdy nie uznawanej przez ludność za